

УДК 37-051(477)“18/19” І.Франко:82(075)

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ ЧИ ЛІТЕРАТУРА? «ГІРЧИЧНЕ ЗЕРНО» ЯК КВІНТЕСЕНЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ МЕМУАРІВ ІВАНА ФРАНКА

Володимир МИКИТЮК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: ilkovycz@lviv.farlep.net*

У статті розглянуто проблему унормування шкільної лектури з української літератури, проаналізовано педагогічні мемуари Івана Франка. Зокрема, автобіографізм педагогічного есе «Гірчичне зерно», його жанрові особливості, генезу, автотематизм і прийоми автопрезентації, Франкові принципи методології критичного дослідження художнього тексту та судження про зміст шкільної програми з літератури.

Ключові слова: Іван Франко, методика навчання, педагогічні мемуари, автотематизм, канон шкільної лектури.

Для розвитку української літературної освіти надзвичайного значення в останні роки набуло питання унормування шкільної лектури. Себто наповнення шкільної програми з української літератури, з якою доволі жорстко «експериментують» в останні роки у зв'язку із політичними катаклізмами, що мають своїми наслідками в освітній сфері надмірну ідеологізацію і пряме втручання чиновників в суто фахові педагогічні сфери. Звісно, важко не визнати, що з 2-ої половини ХІХ-го століття та впродовж ХХ-го література (і її вивчення у школі!) мала гіпертрофовано велике значення у нашому українському громадському житті, бо часто була визначальним джерелом і засобом збереження національної ідентичності, але здобуття державності, прагнення до західного освітнього простору, ліберальні європейські тенденції в літературній освіті зумовлюють дискусію про статус канону шкільної лектури. Чи можемо ми – шкільні та університетські філологи – вже сьогодні сказати, що вільні на уроках і лекціях робити те, що хочемо, що нам найближче, споріднене, як це спостерігаємо у багатьох західно-європейських інституціях? Що програми з літератури нам лишень мають пропонувати, але не «нав'язувати», змушувати? Тобто, чи втратила повагу і потребу системного вивчення класична літературна спадщина у тих обсягах і з тими цілями, що традиційно передбачають наші шкільні та університетські програми?

Запропонований аналіз мемуарів Івана Франка про шкільну та гімназійну освіту показує, що вивчення літератури тільки як конгломерату авторів та титулів, намагання формування та інтелектуального засвоєння величезного цілісного курсу історії літератури, вивчення письменства як символічного пам'ятника національної культури і боротьби часто призводить до діаметрально-протилежних наслідків. Така дидактична концепція у кращому випадку розвиває тільки пам'ять учнів, використовує dokonani

судження істориків літератури чи педагогів, не сприяє розвитку індивідуальності учнів і студентів, заснована на не адекватному сьгодні пафосному повторюванні чужих суджень, думок, поглядів, висновків й оцінок. Позитивістськи потрактована історія літератури не зацікавляє учнів читати, бо ставить перед фактом, що все уже віддавна розкладене «по шухлядках» – рубриковане, класифіковане, пережите й оцінене, і вимагає лишень зусиль інтелекту. Власне, ще Франко показував у своїх спогадах, як у гімназії опирався шаблонному і консервативному вивченню літератури, як прагнув «гірчиного зерна» – естетичних переживань, самостійності суджень та оцінок, намагався пізнати й розвинути рідну українську літературу у європейському контексті.

«Гірчице зерно (Із моїх споминів)» написано і надруковано 1903 року разом з іншими педагогічними текстами під назвою «Малий Мирон і інші оповідання» (Львів, 1903. С. 129–161). До цієї збірки Франко включив також оповідання «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Оловець», «Schön Schreiben», «Отець-гуморист», «Борис Граб». У передмові до видання автор зазначив: «Оповідання, зібрані в отьому томику, в більшій мірі від інших мають автобіографічний характер. Вони показують у загальних нарисах хід виховання сільського хлопчини перед 30–40 роками, починаючи від перших пробісків власного думання, а кінчаючи найвищими ступенями середньої школи. Матеріалом послужили всюди мої особисті спомини, які в оповіданнях “Отець гуморист” та “Гірчице зерно” переходять майже в мемуари. Та хоча і в інших оповіданнях сього томика автобіографічний елемент виступає досить живо, то все-таки не можна, як чинив пок[ійний] Ом. Огоновський, приймати їх без застережень, як частини моєї автобіографії, бо в усіх, крім автобіографічного елемента, маються також виразні артистичні змагання, що домагалися певного групування й освітлення автобіографічного матеріалу» [8, с. 457]. Що цікаво, Франко у цій передмові вжив метафору-характеристику щодо іншого оповідання збірки – «Борис Граб» («...герої сього оповідання підмальовані, так сказати, значно понад їх природну величину») [8, с. 457], вказуючи на меншу, порівняно з іншими опублікованими тут текстами, автобіографічність саме цього твору, однак «підмальованість» можна виявити й у «Гірчиному зерні». У процитованому вище уривку з передмови до збірки також зазначено, що першим системним критиком його автобіографічної прози був власне Омелян Огоновський, який в місткому розділі про Франка в «Історії літератури руської» (Частина III. 2-й відділ. Львів, 1893) узагальнив доробок свого студента на той час. Звісно, не йшлося про не написане ще «Гірчице зерно», однак Франко занадто буквалізував трактування в «Історії літератури руської» його ранніх оповідань про дитинство і навчання у школі, що стало шаблоном в советському літературознавстві. Зокрема, у примітках до опублікованої у 34 томі передмови до збірки «Малий Мирон і інші оповідання», упорядники писали про «спрошене, схематичне трактування деяких автобіографічних оповідань І. Франка» [7, с. 537] у праці Огоновського. Між тим, Огоновський, описуючи дитинство Франка, застерігав: «Якщо повість Франка “Малий Мирон” уважається частиною автобіографії...» [6, с. 915] і вказував: «А вже ж, ніде правди діти, се оповідане про малого Мирона натякає на подібну подію з життя малого Тараса Шевченка, котрий любив бігати долиною над тихим потоком, уквітчаним

вербами й калиною. Та й даліше оповідане про малого Мирона написано ачею на засновку біографії Тараса» [6, с. 916]. Тобто, вже Огоновський вбачав присутність авторського вимислу в прозі Франка, яку прийнято називати автобіографічною.

В останні роки життя Франко доволі активно заперечував проти прямого зіставлення його літературних героїв з ним самим¹, однак такі паралелі часто неминучі. Зокрема, у статті «Спомини із моїх гімназійних часів» (1912 р.) писав: «Гімназійні студії, які пройшов я в Дрогобичі, при всій бідності, серед якої довелося мені жити як ученикові з-під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадувався дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць компонувати собі мій життєпис. Шкільна наука ніколи не була для мене страшною, а навпаки, все доставляла мені нові приємності в міру того, як розширювався обсяг мого знання. Товариське життя між учениками було також таке, що доставляло багато невинних приємностей. Відносини вчителів до учеників у гімназії були звичайно ліберальні, хоч майже ніколи не доходили до тісніших, приятельських відносин, як се буває іноді по наукових закладах» [12, с. 50]. Наступного (1913) року, Франко опублікував замітку «В інтересі правди» як коментар до статті «Іван Франко як педагог» («Учитель», Львів, 1913. – № 1-2) Івана Ющишина, редактора цього журналу, та вказав на помилки, що перейшли до статті Ющишина з розвідок М. Возняка і С. Єфремова. Зокрема, спростовував «характеристику моїх дитячих літ», яку переніс у статтю Ющишин за Єфремовим. «Вона, навпаки наскрізь неправдива, бо основана не на моїх власних споминах, про які в мене не допитував д. Єфремов, але на ніби автобіографічних оповіданнях про малого Мирона, в яких справді міститься дещо автобіографічне, але далеко більше чисто літературного... Так само неправдиво в головному схарактеризовано у д. Ющишина на ст. 10 мої літа в василіанській школі в Дрогобичі. Я пройшов її протягом 3 літ, вписаний ректором о. Барусевичем на підставі дуже корисного свідоцтва вчителя з Ясениці Сільної відразу до другої класи так званої нормальної школи, і пройшов усі три класи відличним учеником, отже про “коштування гіркого кореня науки”, яке по традиції старої української школи підсуває мені д. Єфремов, не може бути й мови» [13, с. 229].

Про дуалістичну природу автобіографічної прози епіка писав І. Денисюк: «Франко признався, що його новели майже всі показують дійсних людей, яких письменник колись знав, і дійсні факти, які сам бачив або про які чув від свідків, краєвиди тих закутків, котрі перемеряв власними ногами, називав їх частинами своєї біографії. І все ж спроба критиків розглядати їх як вузько автобіографічні викликала протест письменника, який підносив своїх достовірних героїв “понад їх природну величину”» [4, с. 130]. Цей же аспект автобіографічної прози Франка відзначила Тамара Гундорова: «Деякі враження шкільних років письменник використав у творах, зазначаючи при цьому, що, крім історичного й автобіографічного інтересу, їх головний сенс є передовсім

¹ Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г.Войташевского и М.Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В.Антик и К-о. Москва, без означення року]. – Т. 39. – С. 36–44; Спомини із моїх гімназійних часів. – Т. 39. – С. 50–54; В інтересі правди. – Т. 39. – С. 227–231.

літературним і психологічним» [2, с. 192]; слушно також вказавши, що «Автобіографізм у Франкових творах ставав культурним біографізмом. Власні психологічні та моральні колізії письменник сприймав і аналізував як умови становлення певного культурно-психологічного типу – нової української інтелігенції. Культурному біографізмові, у якому Франко наголошував його власне літературну, артистичну природу, підпорядковано й документальність письменникових творів» [2, с. 62]. Про «Гірчичне зерно» дослідниця висловила таку думку: «Говорячи про становлення автобіографічного Франкового героя, звернемо увагу лише на те, що міське життя асоціюється у нього не лише зі своєю маргінальністю, але й типом міської культури, еkleктичної та закроєної на відборі (іншими словами, масовою літературою). Гімназійним рокам Франко присвячує оповідання “Гірчичне зерно. (Із моїх споминів)”, де розповідає про один із переломних моментів свого юнацького життя, – знайомство з “інтелігентним пролетарем” Францом Лімбахом, із німців, у минулому дрібним чиновником, людиною освіченою та самобутньою» [2, с. 195].

«Підзаголовок “Із моїх споминів”, що об’єднує оповідання “У кузні”, “У столярні” та “Гірчичне зерно”, дає підстави тісніше зблизити мовця тексту з самим письменником і водночас надає творам автотематичного характеру» [5, с. 72], виправдано вважає інший дослідник та оригінально визначає жанр твору: «Стовідсоткове ототожнення письменника й автора спостерігаємо в мемуарному есе «Гірчичне зерно» (1904) (все таки – 1903 – *В. М.*), в якому використано художній засіб автопрезентації. Персонаж твору, Лімбах, називає автора Франком» [5, с. 72].

Отож, для більшості франкознавців – автобіографічне оповідання, генологічну дефініцію якого окремі науковці розвивали як «новела (оповідання)-спомин» [4, с. 131], «автобіографічний нарис» [3, с. 70], «мемуарне есе» [5, с. 74], або ж попросту вважали мемуарами: «“Гірчичне зерно” (1903) – сама назва говорить за все. Мемуарист переслідував мету виявити зерно найпосутнішого: і в контексті своїх початків (хто був тим, найпершим, ферментом); і в контексті “замаскованої” позверхності старого Лімбаха (адже мало хто знав дійсну вартість цього чоловіка), і в контекстах “відірваних від духового життя”, “багатих на негативні прикмети” містечок а la Дрогобич, де такі, як Лімбах, приречені чахнути» [14, с. 175]. Безсумнівним у цьому творі Франка є факт того, що фабула заснована на дійсних випадках з життя автора, а головний персонаж – літературною трансформацією реальної особи письменника. Все ж таки, окремі елементи літературної фікції, виразна організація фабули, оцінки та судження з висоти часу, манера та стилістика оповіді засвідчують належність саме до автобіографічної прози. Зокрема, – екстравертивної автобіографічної прози, адже письменник більше сфокусував увагу на оточенні, соціумі, а події його власної юності є своєрідним протосюжетом, на оцінку яких уже впливає зріле бачення власної долі, набуті і втрачені симпатії. Тобто, відбувається, як зазначав Я. Грицак, «експлікація дорослого способу думання» [1, с. 82] на події дитинства і юності, що стали предметом художнього зображення, коли письменник формує і висловлює свою позицію щодо перипетій власного життя, взятих за основу сюжету белетристичного тексту, з великої часової перспективи.

Ще однією з визначальних і новаторських рис цього Франкового тексту є автотематизм: творчість про творчість. Цей термін запровадив у літературознавство польський науковець А. Сандавер для характеристики авангардної «нової техніки» у літературі кінця XIX – поч. XX ст. Термін співвідносний з дефініціями «роман рефлексій» (Франція), «метафікція», «сюрфікція» (США), «поетологічний твір» (Німеччина). В українському письменстві після Франка цю техніку писання найбільш виразно продовжив Б.-І. Антонич («Вірші про вірші», «Про строфу»), активно культивують постмодерністи. Безумовно, що в «Гірчичному зерні» надзвичайно важливе місце посідають рефлексії про мету і способи писання художніх текстів, полеміка про художні конвенції, про письменницьку майстерність, шляхи розвитку літератури загалом і критерії поцінування окремих творів і цілих національних літератур. Про автотематичні мотиви у цьому та інших творах Франка І. Денисюк писав так: «У деяких оповіданнях письменник навіть згадує свої твори, передає дискусії про них, оцінки читачів чи фрагменти самокритики (“Панщизняний хліб”, “Гірчичне зерно”). У “Гірчичному зерні”, наприклад, автор аналізує своє оповідання “Лесишина челядь”, говорить про свій задум “кинути на папір профілі кількох осіб”, знаних з дитинства, що допомагає нам збагнути жанрові особливості того твору – “профілів і масок”, висловлюючись мовою Франкової поезії. А згадка в “Гірчичному зерні” про те, що оповідач зачитувався історичними повістями Шпіндлера, може бути ключем до складних лабіринтів, які ведуть до генези деяких творів автора: серед двох сотень романів Шпіндлера, німецького письменника, знаходимо такий, що має ідентичну назву з Франковою повістю “*Voas constrictor*”» [4, с. 129].

М. Легкий відзначив, що у цьому тексті Франка виявлено двояку часову позицію автора оповіді (ретроспективна, коли він згадує Дрогобич і коли характеризує умови життя Лімбахів, та синхронна – при передачі своїх діалогів-суперечок із старим учителем), а сюжет твору окреслив як розгорнуту притчу про гірчичне зерно, покликавшись на Євангеліє від святого Матвія: «Царство небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на полі своїм. Воно найдрібніше з усього насіння, але, коли виросте, більше воно за зілля, і стає деревом, так що птаство небесне злітається і кублиться в віттях його» [5, с. 74]. Можливо, труднощі перекладу та часова і географічна віддаленість зумовлюють певне різночитання: чи це дійсно одне з дерев, насіння якого в Палестині вживали як приправу, чи ж це таки справжня гірчиця, яка в цих краях досягає набагато більших розмірів, ніж у наших землях. Цю притчу можна розуміти так, що християнський рух, який започаткував Ісус, розпочався з маленького гірчичного зерна. Духовне вчення невпинно швидко розросталося, набувало авторитету і популярності серед народу. Навіть невіруючі («птахи») з різних причин прагнули угніздитися під прикриттям християнства, на його гілках. Напевно, птахи символізують не зло, а духовне процвітання й багатство, характерне для християнства. Притча «Про зерно гірчичне» є дуже співзвучною з іншою притчею – «Про закваску», записаною у Євангелії від Матвія так: «Царство небесне схоже на закваску, що її бере жінка і кладе до трьох мірок муки, поки все не скисне». Тобто, йдеться про те, що Церква остаточно охопить весь світ, одночасно змінюючи його, Ісус свою небесну закваску – Святого

Духа, вкладає усім расам людським, без будь-якого обмеження та винятку і, як жінка за допомогою *закваски* перетворює звичайне борошно на хліб, так і Христос за допомогою Духа Святого перетворює звичайних людей на синів Божих, на безсмертних жителів Царства Небесного.

Отож, саме узятий з Євангелія образ гірничного зерна Франко трансформує у розгорнуту метафору-символ, що ілюструє постання і тривання величного людського духу, нелегкий шлях формування творчої особистості, освоєння світу через мистецьке, літературне пізнання. «В 1873 чи 1874 р. в той наш кружок упало гірничне зерно, що повинно було рости далі і мати вплив на напрям нашого дальшого думання. Маю тут на думці нашу знайомість зі старим Лімбахом» [10, с. 319], – так завершено перший розділ твору, у якому ретроспективно, з висоти часу, однак доволі рельєфно і сенсовно автор через три десятиліття «малює» образки свого школярського і гімназійного побуту у Дрогобичі. Про вплив Лімбаха на розвиток «думання», здатність «мізком рушати» у молодого гімназиста, а потім студента-філософа, себто – на себе молодого, Франко писав так: «Кожна розмова з ним то був вилет у якісь повітряні краї, в немежовані степи духового життя, естетичних питань та привабливих творів людської фантазії, де всякі питання дійсного, практичного життя, а властиво тої мізерії, що нас окружала, щезали, попросту переставали існувати» [10, с. 328].

Образ «мізерії» у першому розділі – це образ Дрогобича, що «...був собі “вільним королівським містом”, вільним, неважаючи на свою нормальну школу та гімназію, від усього, що пахло цивілізацією та інтенсивнішим духовим життям» [10, с. 316]. У тексті бачимо, що критицизм – одна із провідних рис стилю Франка, а зумовлено це було прагненням змін на краще, максималізмом у ставленні до інших, однак – перш за все до себе. Франко, як людина надзвичайно високої самоорганізації, вимогливості, моральних чеснот, не терпів інтелектуального лінивства, дармування часу, пияцтва та легковаження своїми обов'язками. Особливо, якщо йшлося про педагогів, тому тло «мізерії» та безрадісної буденщини у «Гірничному зерні» творять згадки про вчителів, що «...швидко забували про наукові інтереси і розпивалися» [10, с. 316], «...писали “мисліте” по вулицях» [10, с. 317], а також описи гімназистів, «...що, бачачи такий приклад згори [...] й собі шукали відповідних розривок» [10, с. 317]. «...Не знаходячи ані батьківського проводу, ані досить сильних духових і наукових інтересів, що абсорбували б їх увагу, хлопці кидалися в сей бік, заплутувалися в “романси” з різними служницями, ученицями дівочої школи; деякі знаходили собі навіть прихильниць у сфері професорських жінок, що нудячись в неприсутності мужів, занятих культом скляного бога у Баєра, шукали розривки, де могли» [10, с. 317]. Варто зазначити, що Франко згадує і «немногих» вчителів, для яких знаходить добрі слова (брати Юлій та Емерик Турчинські, д-р Антоневиц, І. Верхратський, катехити Торонський і Дронжек) [10, с. 316], однак загалом у цьому творі «...шкільна наука, майже наскрізь шаблонова та формалістична» [10, с. 326], більшість вчителів є консерваторами, про яких Франко метафорично згадує як про «шухляду, напхану старими паперами», а про їхню методику навчання пише: «Після того сухого тону, яким викладано нам скупі відомості з історії літератури в гімназії, після тих ніби об'єктивно-поміrkованих оцінок, після того

фальшиво піднятого тону, яким треба було говорити про великих корифеїв літератури і про все, що вийшло з-під їх пера, Лімбахові різкі та іноді несправедливі слова набирали незвичайної ціни. Се ж були перші нешаблонні й неофіціальні слова чоловіка, дійсно зацікавленого літературою, при тім не жадного ерудита, не фахівця, не шухляди, напханой старими паперами, але чоловіка з дійсним темпераментом, оригінального, свідомого чи несвідомого ворога всякого шаблону, всякої утертої стежки» [10, с. 323].

Отож, максималіст Франко бажав педагога оригінального і самостійного у судженнях та оцінках, наставника-співрозмовника, вчителя-колеги. Риси Лімбаха, героя аналізованих спогадів, Франко-белетрист раніше екстраполював на образ учителя Міхонського («Не спитавши броду», «Борис Граб»), головно – темперамент, безапеляційну категоричність та полярність в оцінюванні як й окремих текстів, так і магістральних стилів, глибоку зацікавленість літературою, уміння не зважати на вікову різницю, ігнорування побуту, «темне» минуле та невідповідне інтелектуальному рівневі сучасне, сімейні негаразди та ін.

Безпосереднім джерелом до картин шкільництва у Дрогобичі у цих мемуарах Франка є, звичайно, і власне спогади, але і також педагогічні публікації молодого Франка, який ще у сімдесятих роках опублікував шерэг статей у львівських часописах про стан гімназійної освіти. Зокрема, «Вісті з Галичини. Допис про Дрогобицьку гімназію» вперше надруковано в серпні 1878 р. в альманасі «Дзвін», що був фактично продовженням забороненого цензорами журналу «Громадський друг», що його видавали у Львові І. Франко і М. Павлик. Стаття побудована в основному на рефлексіях Франка, який в 1867–1875 рр. був учнем Дрогобицької гімназії, а передрукована вперше у виданні «Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання» (Упоряд. О.Г. Дзевєрін. – К., 1960. – С. 28-31). Тоді ж Франко опублікував статтю «Ученицька бібліотека в Дрогобичі», котра вперше надрукована наприкінці 1878 р. у збірнику «Молот» (Львів), що був продовженням журналу «Громадський друг» і збірника «Дзвін», а передрукована також у «Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання» (Упоряд. О.Г. Дзевєрін. – К., 1960. – С. 32-36). Остання стаття є важливим джерелом до генези «Гірчичного зерна», у якому особливо чітко і конкретно згадує Франко про своє раннє «бібліофільство»: «...Від п'ятого гімназійного, прочитавши припадком драми Шекспіра та Шіллера, я набрав замілювання до книжок і почав збирати свою власну бібліотеку, яка до кінця моїх гімназійних часів виросла до числа 500 томів. Ся бібліотека, в якій, крім різних класичних авторів, було зібрано немало й таких книжок, яких не було в гімназійній бібліотеці або яких годі було дістати з неї, зробилась центром невеличкої громадки учеників, яка, не маючи ані характеру, ані форми ніякого товариства й ніякої організації, час від часу сходилася на читання та на розмову. Ми читали наголос поезії та драми, дебатували про порушені там думки – звичайно десь на вільнім місці за містом – і кінчили вечір співом, що лунав широко над сонним Дрогобичем. Другим подібним центром був співацький хор, зорганізований моїм добрим товаришем Каролем Бандрівським. Оба кружки, з невеликими виїмками, склалися з тих самих осіб» [10, с. 318-319].

Тобто, згадано про форми впливу і комунікації (крім книгозбірні – співацький хор) молодого Франка та ровесників-гімназистів, формування лідерських якостей, що, однак,

особливо виявилось у незвичайному спілкуванні молодого гімназиста і підстаркуватого дивака-книголюба Лімбаха. Вартим уваги є епізод, коли юний українець, почувши зневажливу оцінку Лімбаха про українську белетристику (якої, врешті, старий не читав!), здобуває повагу свого нового колеги (доволі аполітичного та космополіта за своєю сутністю, агностика у ставленні до релігії), покликавшись на афористичний вислів польського класика А. Фредра: «Чужі речі знати цікаво, а свої треба» [10, с. 320].

Основний текст II та III, частково і IV розділу твору складають діалоги Лімбаха та героя-оповідача (тобто – Франка) про літературу і критерії її поцінування. Позиція Лімбаха була дуже однобічною та тенденційною, суб'єктивною і змінною. «Я швидко переконався, що якогось заокругленого знання, ясного світогляду у Лімбаха не було; те, що він знав, було одностороннє, випадкове та уривкове» [10, с. 324], – писав Франко. Старий дивак повністю ігнорував біблійні тексти, хоча Франка-гімназиста це надзвичайно цікавило, стало важливим етапом у формуванні його особистості: «Взагалі мене вже в гімназії тягло на схід. Я читав у церковнім тексті і в німецькім перекладі святе письмо, любувався пророками і переклав віршами цілого Іова» [10, с. 325]. Не сприймав і староіндійської літератури, не читав української і польської, не знаючи цих мов, а «Лімбахова нелюбов до французів ішла так далеко, що він не признавав вартості французької літератури, на яку дивився крізь окуляри Лессінгової “Гамбурзької драматургії” і якої майже не знав, окрім романів Поль де Кока, Олександра Дюма-батька та Ежена Сю» [10, с. 325]. Основною пристрастю старого книголюба була німецька та англійська літератури, де він знав більше за свого юного співбесідника: «Його вдача була реалістична, любила ясність красок і простоту ліній. Гомер і Шекспір, “Дон Кіхот” і Вальтер Скотт, Гете і Шіллер, а особливо Діккенс – то були улюблені його письменники» [10, с. 326]. Власне, упродовж тексту відчувається захоплення автора спогадів щирістю і безпосередністю свого старшого колеги, змінністю та плинністю його літературних смаків, органічною суперечністю світогляду, умінням емоційно дискутувати про літературу, тому Франко для характеристики цього оригінала використовує вислів-епіграф К.Ф. Маєра («Я не книжка, я людина з її суперечностями»), що його любив повторювати сам Лімбах, та висновує таке резюме: «Головна і одинока цінна річ у нього був його темперамент, живий, меткий, швидкий до заключень, занадто смілих, ненаукових і нелогічних, але все характерних, а для мене особливо інтересних, бо побуджували мене до власного думання» [10, с. 324].

Франкове педагогічне есе ще раз засвідчує велику перейнятність освітньою проблематикою, розуміння і глибоке проникнення в сутність процесу навчання загалом і літератури зокрема. Наголошу на тому факті, що мислитель створював позитивні образи шкільних дидактів не тільки в «остатню частку» своєї життєвої дороги, але й у вісімдесятих і дев'яностих роках дев'ятнадцятого століття, а розглянуті у нашому тексті судження письменника щодо автобіографізму його творів із шкільною тематикою доволі переконливі та аж ніяк не дають підстав ототожнювати та буквалізувати художні типи й характери з реальними перипетіями освіти мислителя. Щодо ж того, що часто різко дисонують, навіть інколи є полюсними висловлювання Івана Франка про галицьке шкільництво його часу, то зазначу, що не лише часова перспектива нівелювала гостроту

оцінок, зумовила ностальгійний, більш погідний погляд на шкільні та гімназійні роки, що спостерігаємо у текстах письменника початку ХХ-го століття, але й життєвий і науковий досвід, чітка національна позиція та розуміння ролі навчання рідною мовою для утвердження української спільноти. Будучи глибоким і безкомпромісним критиком методології і методики навчання української літератури у школі, Франко головно наголошував на потребі врахування специфіки літератури як шкільного предмета, на емоційному чинникові засвоєння белетристики, на естетичному факторі рецепції слова. Сьогодні ж все ще спостерігаємо певну однобічну формалізацію та вузько тенденційне сприйняття Франкових текстів про школу, що є інерційним ідеологічним кліше, продовженням практики індоктринації молодого покоління, коли критерії поцінування художніх творів і власне письменників ґрунтувалися на шаблонних дихотоміях: реалістичний – нереалістичний, прогресивний – реакційний, народний – антинародний, науковий – ненауковий, матеріалістичний – ідеалістичний, правдивий – неправдивий, світський – церковний, пролетарський, селянський – феодальний, буржуазний, капіталістичний, шляхетський, інтелігентський, інтернаціональний – космополітичний чи націоналістичний і таке інше. Франко намагався органічно поєднати модернову наукову методологію роботи з художнім текстом та місійність літератури і навчання у національному поступі, «доростання» до «вічних» вартостей та істин, що вимагає праці не тільки розуму, але й духу. Знову ж таки, – заперечуючи формалізм і шаблонність літературної освіти, вимагаючи «духової праці», визнавав ті функції національної літератури, які ми називаємо тепер фундаментальними: відчуття спільного походження і спільного культурного досвіду, осердя естетичного ладу і моральних вартостей народу, сакральність певних сенсів і національної пам'яті, тотожність прадідів і правнуків, певні символи і знаки, що пізнаються спільно.

Тобто, говорячи про канон шкільної лектури, можемо ствердити, що змінювати його треба, але повільно, без радикального перекреслення традицій. Особливо в умовах надзвичайно інтенсивного розвитку критеріїв поцінування і методології аналізу літературного твору, подекуди всупереч тенденціям демократії, щоб не допустити хаотичності літературної освіти, не втратити її прометеїзм, однак враховувати актуальні естетичні сенси, особливості потреб молоді і викликів сучасного інформаційного світу. Дійсність завжди буде непередбачуваною та заплутаною, неможливо навчати без компромісів і певної дози неясності, тому україніст у школі часто мусить брати на себе відповідальність (дидактика як наука не може дати готових безпомилкових рецептів навчання), враховувати спадщину минулого, де інколи знаходимо «вічні» відповіді на абсолютно сучасні питання. Як у цих афористичних словах великого педагога Івана Франка: «Гімназія вчить вас володіти духовими органами, виробляє пам'ять, порядне думання, систематичність, а нарешті критичність. Отсе мета гімназії. Гімназія – се та ж гімнастика, лише на широкій духовій основі. Щоб ти, пройшовши її, був приготований узятися до усякої праці чи науки, що має заповнити твоє життя. Аж там, за дверима гімназії, почнеться те, що має придатися тобі в житті, правда наука. Тут усе лиш гімнастика, вироблювання здібностей, а з них найвища, найдорожча – здібність власного думання» [9, с. 179].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак // Критика. – К., 2006. – 631 с.
2. *Гундорова Т.* Франко не Каменяр. Франко і Каменяр / Т. Гундорова // Критика. – К., 2006. – 352 с.
3. *Денисюк І.* «Не спитавши броду» як роман виховання / І. Денисюк // Українське літературознавство. – Львів, 2003. – Вип. 66. – С. 64–77.
4. *Денисюк І.* Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. Денисюк // Науково-видавниче товариство «Академічний експрес». – Львів, 1999. – 280 с.
5. *Легкий М.* Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / М. Легкий ; відп. ред. Л. П. Бондар. – Львів, 1999. – 160 с. [У надзаг. : Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Франкознавча серія. Вип. 2].
6. *Огоновський Ом.* Історія літератури руської / Ом. Огоновський. – Ч. III. – Відділ 2. – Львів, 1893. – С. 915–1072.
7. Примітки до статті: *Франко І.* Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання]. Львів, 1903] // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34. – С. 536–537.
8. *Франко І.* Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання]. Львів, 1903] / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34. – С. 457–458.
9. *Франко І.* Борис Граб // Зібр. творів : у 50 т. Т. 18 / І. Франко. – С. 177–190.
10. *Франко І.* Гірчичне зерно (Із моїх споминів) / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 21 / І. Франко. – С. 316–332.
11. *Франко І.* Причинки до автобіографії [Універсальна бібліотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство “Польза” В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / І. Франко. – С. 36–44.
12. *Франко І.* Спомини із моїх гімназійних часів / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / І. Франко. – С. 50–54.
13. *Франко І.* В інтересі правди / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / І. Франко. – С. 227–231.
14. *Чопик Р.* Ессе Номо: Добра звістка від Івана Франка / Р. Чопик ; відп. ред. Є. К. Нахлік. – Львів, 2002. – 232 с. [У надзаг. : Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Франкознавча серія. Вип. 3].

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013
Прийнята до друку 31.03.2014

**THE HISTORY OF LITERATURE OR LITERATURE?
«MUSTARD SEED» AS THE QUINTESENCE
OF PEDAGOGICAL MEMOIRS OF IVAN FRANKO**

Volodymyr MYKYTYUK

*The Ivan Franko National University of Lviv,
Philology Faculty, Ukrainian Literature Dpt.,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: ilkovycz@lviv.farlep.net*

The article deals with the problem of standardization of the school lecture in Ukrainian literature, analyzes the pedagogical memoirs of Ivan Franko. In particular, the article analyzes the autobiographical character of pedagogical essay «Mustard Seed», its genre features, genesis, self-themes and methods of self-presentation, Franko's methodology principles of the critical study of a literary text and his approach to the content of the school curriculum in literature.

Keywords: Ivan Franko, methodology of teaching, pedagogical memoirs, self-themes, canon of school lecture.

**ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ ИЛИ ЛИТЕРАТУРА?
«ГОРЧИЧНОЕ ЗЕРНО» КАК КВИНТЭСЕНЦИЯ
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕМУАРОВ ИВАНА ФРАНКО**

Володымыр МЫКІТЮК

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000,
e-mail: ilkovycz@lviv.farlep.net*

В статье рассматриваются проблемы нормирования школьной лектуры с украинской литературы, анализируются педагогические мемуары Ивана Франко. В частности, автобиографизм педагогического эссе «Горчичное зерно», его жанровые особенности, генезис, автотематизм и приемы автопрезентации, принципы методологии критического анализа художественного текста и суждения о содержании школьной программы с литературы.

Ключевые слова: Иван Франко, методика преподавания, педагогические мемуары, автотематизм, канон школьной лектуры.